

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ СТАРШОГО ПІДЛІТКА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Актуальність проблеми соціальної активності старших підлітків зумовлена процесами, що відбуваються у контексті змін в усіх сферах суспільного життя. Автор розкрив зміст поняття «соціальна активність особистості», визначив компоненти структури соціальної активності старших підлітків, обґрунтував критерії сформованості зазначеної якості в учнів підліткового віку.

Ключові слова: соціальна активність особистості, структура соціальної активності особистості, компоненти структури соціальної активності особистості, критерії, показники сформованості соціальної активності особистості.

Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, які нині відбуваються в Україні, уможлиблюють залучення особистості до активної перетворювальної соціальної діяльності, що сприяє розвитку самостійного мислення, відповідальності за власні вчинки, готовності до участі у вирішенні злободенних питань українського суспільства.

Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом.

За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

На думку В. Белінського, життя людини в суспільстві не буде повноцінним, якщо вона не цікавиться його інтересами й потребами. Справжній громадянин не повинен бути байдужим до проблем власної держави [3, с. 247].

Тому формування у школярів соціальної активності стає пріоритетним завданням педагогічної науки.

Проблема соціальної активності особистості перебувала в центрі уваги зарубіжних учених (І. Кант, А. Адлер, Дж. Дьюї, А. Маслоу, Е. Еріксон та інші). Значний внесок в опрацювання цього питання зробили вітчизняні дослідники (Б. Ананьєв, Г. Андреева, Л. Божович, І. Бех, І. Кон, Т. Мальковська, І. Мілославова, А. Мудрик, Н. Пономарчук, А. Реан, С. Харченко та інші).

Діяльна природа соціальної активності, характер якої визначається суспільними цілями діяльності, досліджена Є. Ануфрієвим, Л. Архангельським, Г. Ареф'євою, Т. Богдановою, К. Токаревою, В. Ядовим та іншими науковцями. Особливості формування і розвитку соціальної активності в різні вікові періоди глибоко вивчали психологи П. Блонський, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, А. Петровський та інші.

У педагогічних дослідженнях П. Атутова, А. Зосимовського, В. Коротова, Г. Філонова та інших учених важливого значення надається визначенню умов, які сприяють прояву соціальної активності школярів. Масовий і передовий педагогічний досвід із формування соціально активної особистості проаналізовано в роботах І. Беха, Б. Вульфова, П. Кананихіна, Т. Мальковської, А. Мудрика, Н. Пономарчук, М. Рожкова, Л. Спіріна, Г. Філонова, М. Яценко та інших.

Метою статті є розкриття сутності і структури соціальної активності старших підлітків, визначення основних критеріїв її оцінювання.

Завдання статті:

- розкрити зміст поняття «соціальна активність особистості»;
- визначити компоненти структури соціальної активності старших підлітків;
- обґрунтувати критерії сформованості зазначеної якості в учнів підліткового віку.

Огляд наукових підходів до визначення поняття «соціальна активність особистості» було здійснено нами у статтях «Педагогічні умови формування соціальної активності особистості» [1] та «Сучасні наукові підходи до визначення поняття «соціальна активність особистості» [2].

На основі узагальнення поглядів учених, соціальна активність особистості може розглядатись як актуальна соціальна потреба, як перетворювальна здатність (властивість) і як стійка інтегративна якість особистості, що формується в соціальній діяльності.

Як актуальна потреба, соціальна активність реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреби, що виникла [6, с. 28].

Як перетворювальна здатність, вона реалізується через відповідні соціальні знання, уміння й навички, спрямовані на розвиток себе й середовища згідно з обопільними інтересами особистості та суспільства [6, с. 28].

Як стійка інтегративна якість, соціальна активність виявляється в ініціативності, старанності, соціальній відповідальності, вимогливості до себе, цілеспрямованості тощо [9, с. 240].

Виходячи з цього, сутнісними характеристиками соціальної активності є:

- самодетермінація (потреби, самоусвідомлене спонукання, готовність до діяльності);
- соціальна взаємодія (взаємозв'язок особистості з соціумом, який виявляється в пізнанні, спілкуванні, соціально продуктивній діяльності, результатом чого є розвиток особистості й соціального середовища).

У контексті нашого дослідження соціальна активність особистості розглядається як інтегративна якість, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності.

Розглянемо структуру зазначеної якості.

Основними компонентами соціальної активності особистості, на нашу думку, є: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальне поведіння.

Соціальну обізнаність учені І. Воробйова, І. Гладиліна, Т. Грабенко, Н. Калініна, Е. Коблянська, В. Куніцина, Н. Нагайченко, Г. Сивкова та інші визначають як знання соціальної структури суспільства і свого місця в ньому.

Соціальна обізнаність передбачає знання й уявлення людини про себе та інших людей; про устрій і функціонування соціальних інститутів, різні соціальні явища й процеси, що відбуваються в суспільстві; про соціальні ролі й статусні позиції; про загальнолюдські норми і цінності.

Соціальна обізнаність дає особистості змогу успішно взаємодіяти із суспільством та продуктивно виконувати різні соціальні ролі.

Соціально обізнаною є людина, діяльність якої в рамках суспільства адекватна його цінностям і спрямована на взаємодію з окремими людьми, групами, об'єднаннями щодо вирішення реальних життєво важливих для неї й соціуму проблем.

Отже, на основі знань, досвіду людина освоює соціальні відносини, виконує різні соціальні ролі, долучається до спілкування й суспільно корисної діяльності. Результатом такої ефективної взаємодії із середовищем є соціальна обізнаність особистості.

Психологи Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Ковальов, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. М'ясищев, К. Платонов, С. Рубінштейн та інші пов'язують соціальну активність зі спрямованістю особистості, підкреслюючи її збіг із основними тенденціями суспільного розвитку. На думку вчених, спрямованість охоплює потреби, установки, мотиви, життєві цілі особистості, її суб'єктивні відносини — ціннісні орієнтації, схильності, ідеали, уподобання, переконання, смаки та інтереси.

О. Конопкін, Н. Наумова, В. Хмелько, В. Ядов та інші стверджують, що просоціальна спрямованість особистості виконує функції орієнтування соціальної життєдіяльності людини й визначає її життєву позицію: ставлення до себе, свого життя, до інших людей (суспільства), до світу, повагу й готовність до сумлінної праці на загальне благо, надання соціальної допомоги, свідоме ставлення до суспільних надбань.

У дослідженнях Л. Зубової, М. Григор'євої, О. Щербініної, Ю. Клейберг та інших зазначено, що в основі проявів просоціальної спрямованості особистості лежить досить високий рівень освоєння цінностей та норм суспільства.

На думку А. Петрова, просоціальна спрямованість визначає загальний рівень розвитку особистості й ступінь її активності у взаємодії з навколишнім середовищем. Просоціальна спрямованість, вважає вчений, проявляється в діяльності через мотиви цієї діяльності [7, с. 13].

На думку Ю. Гіппенрейтер, провідні мотиви соціально активної особистості різняться соціальною значимістю, і в крайньому своєму прояві перетворюються на служіння загальнолюдським цінностям та ідеалам і реалізуються в просоціальному поведженні людини [5, с. 23].

Зарубіжні (В. Джеймс, В. Занден, Д. Майерс, Р. Чалдіні, Т. Шибутані та інші) і вітчизняні (В. Абраменкова, Б. Братусь, Ф. Василюк, О. Леонтьєв, В. Ядов та інші) дослідники визначають просоціальне поведження як поведінку, спрямовану на благо суспільства, яка приносить користь іншим людям, вирізняється активним, дієвим характером і проявляється в допомозі, турботі, співробітництві, участі у справах і переживаннях інших людей.

Результати досліджень А. Журавльова, В. Куніциної, Н. Кухтової, Т. Шибутани та інших свідчать, що просоціальне поведження характеризується відповідальним ставленням людини до соціально значущої діяльності, емпатією, вимогливістю до себе, ініціативністю особистості.

Емпатія розглядається вченими (Т. Гаврілова, Н. Обозов, И. Юсупов та інші) як афективна здатність співчувати, співпереживати і як когнітивне прагнення до пізнання особистості іншої людини. Однак, як зазначає Т. Гаврілова, чутливість до переживань інших людей сама по собі не гарантує розвитку просоціального поведження [4, с. 152].

Соціальна відповідальність виявляється в усіх сферах життя та соціальних відносинах і характеризується як схильність людини поводитися відповідно до інтересів інших людей, дотримуватися прийнятих у суспільстві норм, виконувати рольові обов'язки й оцінювати наслідки та результати власних дій.

Соціально відповідальна людина вміє співвідносити особистісні та громадські інтереси, адекватно реагувати на ту чи іншу ситуацію, керуючись моральними нормами, вільно обирати варіант поведінки і відповідати за зроблений вибір.

Під ініціативністю розуміють властивість, яка тісно пов'язана з добре розвинутою соціальною активністю. В. Селіванов визначає ініціативність як здатність і вміння людини за власним почином здійснювати дії і вчинки [8, с. 15].

Масштаб людської особистості та її моральна сила визначаються передусім почуттям вимогливості до себе й до інших. Високий рівень вимогливості до себе характеризує особистість з погляду її готовності до виконання соціальних норм.

Прояв просоціального поведіння, яке характеризується участю особистості в соціально значущій діяльності та її відповідальним ставленням, співпереживанням, вимогливістю до себе, ініціативністю, свідчить про наявність у людини соціальної активності.

Визначені компоненти: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальне поведіння — ми розглядаємо в єдності, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, завдяки чому утворюється цілісна якість. Сутнісним системоутворювальним зв'язком компонентів соціальної активності є мета, обумовлена потребою особистості в розвитку здатності до перетворення себе й соціального середовища, самореалізації своїх сутнісних сил у соціально прийнятних напрямках.

У цій структурі реалізується діалектичний спосіб зв'язку між компонентами, які, з одного боку, пов'язані послідовно, а з іншого — взаємообумовлюють один одного. Зміна властивостей одного з компонентів призводить до зміни інших.

Визначення структури соціальної активності дає змогу дослідити формування цієї якості у старших підлітків. Зазначений віковий період, за психолого-педагогічними дослідженнями, є сенситивним щодо формування соціальної активності: в юнаків і дівчат вже досить розвинена мотиваційна сфера, ними певною мірою засвоєні моральні цінності й норми (Д. Ельконін); у старших підлітків існують потреби до самовиховання й самоствердження, виникає потреба у самовизначенні (Л. Божович); встановлюється нове коло інтересів (Л. Виготський); створюється цілісна система особистості — «Я-концепція», що має сукупність цільових установок, ціннісних орієнтацій, які визначають вибір способу діяльності щодо задоволення потреб (Р. Бернс); провідною діяльністю старшого підлітка стає суспільно корисна діяльність (Д. Фельдштейн).

Виходячи зі структури соціальної активності особистості та вікових особливостей старших підлітків, нами визначено критерії та показники оцінювання сформованості цієї якості (таб.).

Когнітивний критерій виявляє наявність соціальних знань (обізнаність у соціально значущих якостях особистості; знання соціальних норм і правил поведінки, уявлення про громаду як соціальне ціле), здатність до рефлексії та об'єктивної самооцінки.

Здатність до рефлексії передбачає аналіз і оцінку результатів соціальної діяльності, власних дій і поведінки. Розвиток рефлексії спонукає підлітка до самовдосконалення, пошуку найефективніших шляхів досягнення мети соціальної діяльності.

Самооцінювання дає підліткові змогу порівнювати себе з іншими людьми, активно засвоювати норми взаємин, регулювати своє поведіння і діяльність. Об'єктивність самооцінки старшого підлітка ґрунтується на розвитку самоаналізу і зумовлює концентрацію зусиль, спрямованих на формування моральних якостей, визначення напрямку саморозвитку, його орієнтування на соціально корисну діяльність.

Потребово-мотиваційний критерій сформованості соціальної активності старшого підлітка виявляє наявність потреби в самореалізації, мотиву досягнення успіху в суспільно корисній діяльності, готовності діяти в інтересах громади і визначає ставлення особистості до процесу й результату соціальної діяльності.

Діяльнісний (праксеологічний) критерій сформованості соціальної активності старшого підлітка виявляє його активність у соціально значущій діяльності, уміння взаємодіяти з людьми, різними за віком, професією, посадами тощо, ініціативність, відповідальність, вимогливість до себе у вирішенні проблем місцевої громади.

Таблиця

Критерії та показники сформованості соціальної активності старших підлітків

Критерії	Показники
Когнітивний	1. Обізнаність у соціально значущих якостях особистості 2. Знання соціальних норм і правил поведінки 3. Уявлення про громаду як соціальне ціле 4. Здатність до рефлексії та об'єктивної самооцінки
Потребово-мотиваційний	1. Потреба в самореалізації у соціально значущій діяльності 2. Досягнення успіху в суспільно корисній діяльності 3. Готовність діяти в інтересах громади
Діяльнісний (праксеологічний)	1. Активність у різних видах громадської діяльності 2. Уміння взаємодіяти з різними людьми 3. Ініціативність, відповідальність, вимогливість до себе у вирішенні проблем місцевої громади

Отже, соціальна активність особистості є інтегративною якістю, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності.

Ця якість найбільш ефективно формується у старшому підлітковому віці, і кращим засобом для її формування є соціально значуща діяльність, до якої підлітки залучаються в процесі виховання. Це забезпечує засвоєння й відтворення соціального досвіду, гармонійне входження старшого підлітка в суспільне життя.

Подальше дослідження цієї проблеми відбудеться в межах констатувального експерименту й буде пов'язане з визначенням типів старших підлітків відповідно до соціальної активності.

Література

1. Абрамова С. В. Педагогические условия формирования социальной активности личности / С. В. Абрамова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 1. – С. 10-14.
2. Абрамова С. В. Сучасні наукові підходи до визначення поняття «соціальна активність особистості» / С. В. Абрамова // Освіта на Луганщині : наук.-метод. журнал. – 2011. – № 2 – С. 128-133.
3. Белинский В. Г. Избранные педагогические сочинения / В. Г. Белинский. – Москва : Педагогика, 1982. – 287 с.
4. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-156.
5. Гиппенрейтер Ю. Б. О природе человеческой воли / Ю. Б. Гиппенрейтер // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 3. – С. 15-24.
6. Мальковская Т. Н. Социальная активность / Т. Н. Мальковская. – М : Педагогика, 1988. – 144 с.
7. Петров А. П. Социальная активность: сущность, содержание, критерии / А. П. Петров // Формирование социальной активности личности: сущность, проблемы : межвуз. сб. науч. тр. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1985. – Т. 1. – С. 8-13.
8. Селиванов В. И. Вопросы воли в советской психологии / В. И. Селиванов // Вопросы психологии и педагогики воли. – Краснодар, 1969. – С. 3-16.
9. Третьяков Н. Ф. Социальная активность личности / Н. Ф. Третьяков. – М. : Педагогика, 2001. – 230 с.

Актуальность проблемы социальной активности старших подростков обусловлена процессами, происходящими в контексте изменений во всех сферах общественной жизни. Автор раскрыл содержание понятия «социальная активность личности», определил компоненты структуры социальной активности старших подростков, обосновал критерии сформированности данного качества у учащихся подросткового возраста.

Ключевые слова: социальная активность личности, структура социальной активности личности, компоненты структуры социальной активности личности, критерии, показатели сформированности социальной активности личности.

S. V. Abramova

Social Activity of Older Adolescents: Its Nature, Structure and Criteria of Defining

The Luhansk Regional Institute of Teacher Education, the Center for Monitoring the Quality of Education and Preventive Education for Children and Young People (1-b Slavyanska Str., Luhansk, Ukraine)

The relevance of the theme chosen for the article is reinforced by the processes that occur in the context of contemporary changes in all spheres of modern life, which determine the need for a socially active person, his/her independence and readiness for self-realization.

The author reveals the importance of the problem of social activity of older adolescents, and testifies that thanks to this personal quality certain social relationships are formed; the personality's civic position is successfully implemented in a variety of social activities.

Expanding the topic, the author describes the concept of «social activity of the personality», defines the components of the older adolescents' social activity structure, and substantiates the development criteria of this characteristic feature of adolescence students.

The author explains that the formation of this feature is the most effective in late adolescence and occurs in social activities in which students participate in the education process. It provides mastering and reproduction of social experience by older adolescents, and their harmonious integration into social life.

Keywords: *social activity of personality; structure of social activity; structural components of social activity; criteria, indicators of social activity development.*

References

1. Abramova, S.V. (2013). Pedagogicheskie usloviia formirovaniia sotsyalnoi aktivnosti lichnosti [Pedagogical Conditions of Formation of The Person's Social Activity]. *Almanakh sovremennoi nauki i obrazovaniia*, 1, 10-14.
2. Abramova, S.V. (2011). Suchasni naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia «sotsialna aktyvnist osobystosti» [Modern Scientific Approaches to the Definition of «Social Activity of Personality»]. *Osvita na Luhanshchyni*, 2, 128-133.
3. Belinskii, V. G. (1982). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniia* [Selected Pedagogical Works]. Moscow: Pedagogika.
4. Gavrilova, T.P. (1975). Poniatie empatii v zarubezhnoi psikhologii. Istoricheskii obzor i sovremennoe sostoianie problemy [The Notion of Empathy in the Foreign Psychology. Historical Overview and Current State of Issue]. *Voprosy psikhologii*, 2, 147-156.
5. Gippenreiter, Yu. B. (2005). O prirode chelovecheskoi voli [About the Nature of the Human Will]. *Psikhologicheskii zhurnal*, 26 (3), 15-24.
6. Malkovskaia, T.N. (1988). *Sotsyalnaia aktivnost* [Social Activity]. Moscow: Pedagogika.
7. Petrov, A. P. (1985). Sotsyalnaia aktivnost: sushchnost, sodержanie, kriterii [Social Activity : Its Nature, Content, and Criteria]. *Formirovanie sotsyalnoi aktivnosti lichnosti*, 1, 8-13.
8. Selivanov, V.I. (1969). Voprosy voli v sovetskoii psikhologii [Questions of the Will in Soviet Psychology]. *Voprosy psikhologii i pedagogiki voli*, 3-16.
9. Tretiakov, N. F. (2001). *Sotsyalnaia aktivnost lichnosti* [Social Activity of Personality]. Moscow : Pedagogika.